

УДК 347.628

Інна Бойків,аспірант кафедри цивільного права і процесу
Університету Короля Данила

ОСОБЛИВОСТІ ВИЗНАЧЕННЯ СУДОМ ВИДУ ПРОВАДЖЕННЯ ДЛЯ РОЗГЛЯДУ СПРАВ ПРО ВСТАНОВЛЕННЯ ФАКТУ ПРОЖИВАННЯ ОДНІЄЮ СІМ'ЄЮ ЧОЛОВІКА ТА ЖІНКИ БЕЗ ШЛЮБУ

У статті здійснено дослідження особливостей, які враховуються судом у вирішенні питання застосування окремого чи позовного провадження для встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу. Автором окреслено проблему визначення змісту поняття «спір про право» в контексті розгляду даної категорії справ, а також наведено відповідні приклади судової практики.

Ключові слова: проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу, позовне провадження, окреме провадження, спір про право, суд, судова практика.

Постановка проблеми. Уже минуло майже 15 років з того моменту, як український законодавець, закріпивши в новому Сімейному кодексі України за майном осіб, що перебувають у фактичних шлюбних відносинах, статус спільної сумісної власності, санкціонував існування фактичних шлюбів в українському суспільстві [1]. Ця законодавча новела, своєю чергою, зумовила тенденцію до збільшення кількості сімейних союзів такого неофіційного формату, наслідком чого стало зростання кількості звернень до суду з метою встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу. Втім, незважаючи на досить тривале застосування норми та велику кількість судових справ, в українській судовій практиці, як і у вітчизняній юридичній доктрині, досі відсутнє єдине розуміння розмежування видів провадження, в рамках яких мають бути розглянуті конкретні справи про встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу. З'ясування цього питання є особливо актуальним з практичної точки зору, оскільки правильне розуміння критеріїв застосування того чи іншого виду провадження у даній категорії справ сприяло б єдності судової практики та підвищенню якості здійснення судочинства.

Аналіз досліджень і публікацій. Окремі теоретичні та практичні аспекти застосування виду провадження у справах про встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу вивчалися такими дослідниками, як М.М. Ненашев, А.В. Нижний, Ю.О. Пилипенко, С.Я. Фурса

тощо. Разом із тим слід визнати, що вищенаведені науковці не дійшли єдиного висновку у досліджуваному питанні, у зв'язку з чим його комплексне висвітлення й досі залишається актуальним.

Мета статті полягає у з'ясуванні особливостей розмежування судами справ про встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу для їх розгляду в порядку окремого або позовного провадження.

Із зазначеної мети випливають такі завдання: вивчити положення чинного цивільного процесуального законодавства України, що стосуються розгляду справ про встановлення факту перебування осіб у фактичних шлюбних відносинах, з'ясувати основні наукові погляди на розмежування відповідних справ між окремим та позовним провадженнями, дослідити відповідну судову практику.

Виклад основного матеріалу. Чинне законодавство України не передбачає будь-яких альтернатив судовому порядку встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу, і, відповідно, єдиним документом, що засвідчує фактичне співжиття пари, є виключно рішення суду.

Необхідність встановлення факту перебування чоловіка та жінки у фактичних шлюбних відносинах на практиці майже у всіх випадках зумовлена потребою захисту інших суб'єктивних прав осіб, що звертаються до суду, тобто такий триваючий факт, засвідчений судовим рішенням, має преюдиційне

значення для подальшого набуття та/або реалізації особами прав, умовою виникнення яких є проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу. Причому важливо розуміти, що вищезгадане рішення суду як таке у даній категорії справ не є правостановлюючим фактом, а тільки юридично засвідчує його, адже права та обов'язки чоловіка чи жінки виникають на підставі їх проживання однією сім'єю без реєстрації шлюбу, а роль суду в даному випадку на практиці тяжіє до функції, яку традиційно виконує нотаріат.

Виходячи із системного тлумачення змісту норм частини 1 статті 293 та пункту 5 частини 1 статті 315 Цивільного процесуального кодексу України, така категорія справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення, зокрема проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу, розглядається судами в порядку окремого провадження [2]. Видається, що законодавець досить чітко закріпив вид провадження, в порядку якого має здійснюватися судочинство у справах про встановлення факту перебування подружжя у фактичних шлюбних відносинах. Утім детальний аналіз судової практики свідчить про інше: існує чимало справ, у яких суд відмовляє у відкритті окремого провадження і надалі на підставі звернення осіб із позовом встановлює факт проживання пари у незареєстрованому шлюбі в порядку позовного провадження.

Вищенаведена неодноманітність судової практики у справах, пов'язаних із встановленням факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу, зумовлена тим, що в частині 6 статті 294 Цивільного процесуального кодексу України встановлено таке: якщо під час розгляду справи в порядку окремого провадження виникає спір про право, який вирішується в порядку позовного провадження, суд залишає заяву без розгляду і роз'яснює заінтересованим особам, що вони мають право подати позов на загальних підставах. Крім того, частина 4 статті 315 Цивільного процесуального кодексу України встановлює обов'язок судді відмовляти у відкритті провадження у справі, якщо із заяви про встановлення факту, що має юридичне значення, вбачається спір про право, а якщо спір про право буде виявлений під час розгляду справи, суддя залишає таку заяву без розгляду [2].

Незважаючи на виняткову важливість правильного розуміння і застосування поняття «спір про право», а також однакового його застосування на практиці, відповідна дефініція в законодавстві України відсутня, а суди тлумачать його по-різному, залежно від фактичних обставин кожної окремої

справи, що розглядається ними. Такий стан речей спричиняє наявність суперечностей у судовій практиці в частині розмежування видів провадження.

Окремі науковці стверджують про те, що у юридичній доктрині поняття «спір про право» часто розглядається як досить умовна категорія і подекуди отожднюється з позовом або спором у побутовому розумінні [3, с. 5]. Звертає увагу на відсутність єдності наукової думки щодо тлумачення поняття «спір про право» і Ю.О. Пилипенко, який зазначає, що науковці визначають це поняття як «певний стан суб'єктивного права», «суть суперечності, конфлікт, протиборство сторін». Спір про право може виникнути в разі порушення, невизнання або оспорювання прав, свобод чи інтересів, або спір виникає через правопорушення, яке може мати різні форми, або коли особа претендує на будь-яке право внаслідок умислу чи обману [4, с. 43].

На відміну від правової доктрини, у вітчизняній судовій практиці поняття «спір про право» є менш абстрактним і тлумачиться виходячи з практичної потреби розмежування категорій справ для їх подальшого розгляду в порядку наказного, окремого чи позовного провадження. Оскільки цивільне процесуальне законодавство України не передбачає розгляду справ про встановлення факту перебування у фактичних шлюбних відносинах у порядку наказного провадження, у контексті даної статті мають значення тільки критерії, за якими суд приймає або залишає без розгляду заяву у відповідних справах, подані в порядку окремого чи позовного провадження.

Верховний Суд України в «Судовій практиці розгляду справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення» зазначив, що суд залишає заяву без розгляду і роз'яснює заінтересованим особам, що вони вправі подати позов на загальних підставах у разі, якщо під час розгляду справи про встановлення факту цими особами буде заявлений спір про право або суд сам дійде висновку, що у цій справі встановлення факту пов'язане з необхідністю вирішення в судовому порядку спору про право [5].

Проаналізувавши відповідну судову практику, А.В. Нижний доходить висновку, що залежно від виду провадження суди розуміють під поняттям «спір про право» таке:

у позовному провадженні – заявлену до суду вимогу особи, яка вважає, що її права, свободи або інтереси були порушені, не визнані або оспорені, про захист таких прав, свобод або інтересів;

в окремому провадженні – конфлікт інтересів заявника та хоча б однієї із заін-

тересованих осіб внаслідок заперечення такої особи проти задоволення заяви про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів або неоспорюваних прав, а також можливість виникнення, зміни або припинення прав та обов'язків у третіх осіб унаслідок задоволення відповідної заяви [6, с. 31].

Із аналізу судової практики вбачається, що нині спостерігається певна тенденція щодо розмежування судами наявності чи відсутності спору про право у справах, де є необхідність встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу, яку умовно можна поділити на два демонстративних випадки. У першому випадку якщо особі, що звертається до суду, необхідно отримати документ про перебування у фактичному шлюбі, щоб надалі реалізувати власне право, наприклад вступити у належну їй спадщину, і при цьому жодна інша правомочна особа не заперечує, звертаючись до суду, таке право, то відповідну заяву суд розглядатиме в порядку окремого провадження. У другому випадку якщо таке встановлення факту має значення для сторін для розподілу майна в судовому порядку, то такий спір суд приймає до розгляду в рамках позовного провадження разом із позовом про розподіл такого майна.

Як приклад першого випадку можна навести розглянуту Київським районним судом м. Харкова в порядку окремого провадження справу про встановлення юридичного факту спільного проживання заявника з померлим чоловіком однією сім'єю без укладання шлюбу та перебування у фактичних шлюбних відносинах. Заявниця зазначила, що після смерті її фактичного чоловіка відкрилася спадщина і вона подала заяву до нотаріуса про прийняття спадщини, у зв'язку з чим змушена звернутись до суду із заявою про встановлення даного юридичного факту [7]. З точки зору даного провадження цікавим є те, що у спадкодавця у цій справі був спадкоємець попередньої черги – брат, який відмовився від спадщини в судовому засіданні та проти заяви не заперечував. Тобто в цьому випадку судом було з'ясовано, що між стороною та третьою особою у справі відсутній спір про право, що дозволило суду розглянути дану справу в порядку окремого провадження.

Натомість абсолютно протилежного висновку дійшов Жовтневий районний суду м. Дніпропетровська в ухвалі від 28 лютого 2017 року у справі № 201/537/17ц: заяву про встановлення факту проживання однією сім'єю без реєстрації шлюбу та перебування у фактичних шлюбних відносинах залишено

без розгляду, а заявниці роз'яснено, що вона має право подати позов на загальних підставах. Такого висновку суд дійшов у зв'язку з тим, що встановлення даного факту прямо пов'язується з наступним вирішенням спору про право власності на спільно нажите майно та інші права, що підтверджувалось наявністю на момент розгляду заяви відкритих в інших судах справ щодо майна, що належало померлому. Суду було доведено наявність спору про право шляхом подання заінтересованою стороною відповідного клопотання із наданням доказів, що підтверджують наявність рішень інших судів щодо майна померлого [8].

Прикладом вирішення справи в порядку позовного провадження є рішення Першотравневого районного суду від 09 листопада 2017 року у справі № 241/318/13-ц. У рамках даного провадження позивачка у своїх позовних вимогах просила суд встановити факт її спільного проживання з відповідачем без реєстрації шлюбу з 22 жовтня 2004 року по момент подання заяви та визнати за позивачкою та відповідачем право спільної сумісної власності на майно, право власності на яке на момент подання позову було зареєстроване за її фактичним чоловіком одноосібно [9]. У цій справі слід звернути увагу на те, що відповідач у судовому засіданні визнав вимоги позовної заяви та не заперечував проти їх задоволення, тобто спір як такий був фактично відсутній між сторонами, проте через те, що законодавство України не передбачає альтернативних способів встановлення факту проживання чоловіка та жінки однією сім'єю без шлюбу із подальшим визнанням права спільної сумісної власності на майно, набуте ними за час спільного проживання, навіть якщо фактично відсутній спір між таким подружжям, воно вимушене було звернутися до суду.

Слід зазначити, що не завжди суд першої та апеляційної інстанції може правильно розмежувати, в порядку окремого чи позовного провадження має бути розглянута справа про встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу, що у разі оскарження в судах вищих інстанцій призводить до скасування рішень судів попередніх інстанцій та припинення провадження у справі.

Яскравим прикладом вищенаведеного твердження є Ухвала Апеляційного суду Сумської області від 19 січня 2011 року у справі № 22-ц-106/11, в якій суд апеляційної інстанції визнав, що судом першої інстанції справу було помилково розглянуто в порядку окремого провадження. Такого висновку суд дійшов на підставі того,

що заявниця звернулась до суду з метою встановлення факту проживання однією сім'єю із спадкодавцем для набуття права на спадкування як спадкоємець четвертої після смерті спадкодавця, втім попередньо ця спадщина вже була визнана судом відмерлою та передана територіальній громаді. За результатами розгляду апеляційної скарги у цій справі суд апеляційної інстанції встановив, що між заявницею та територіальною громадою виник спір про право, а тому він повинен був розглядатися в порядку позовного провадження. З огляду на зазначене, суд помилково розглянув спір у порядку окремого провадження, а тому рішення суду першої інстанції підлягає скасуванню, а відповідна заява має бути залишена без розгляду [10].

Видається, що проаналізований вище алгоритм розподілу справ про встановлення факту проживання чоловіка та жінки однією сім'єю без шлюбу склався в судовій практиці з метою забезпечення процесуальної економії. З теоретичної точки зору, якщо не брати до уваги наявність чи відсутність спору про право, за своєю суттю і результатом встановлення факту перебування у фактичному шлюбі як таке не відрізняється в рамках окремого та позовного проваджень. Проте, зважаючи на часові і ресурсні витрати, які б знадобилися сторонам у разі розгляду взаємопов'язаних заяв про встановлення факту та розгляду спору про право спочатку в рамках окремого, а потім – позовного проваджень відповідно, а також беручи до уваги завантаженість судів, об'єднання на законодавчому рівні таких пов'язаних між собою справ в одне позовне провадження видається цілком виправданим.

Висновки

З огляду на викладене в даному дослідженні, можна дійти висновку, що, незважаючи на вже доволі тривале існування в українському законодавстві інституту фактичних шлюбних відносин, у зв'язку з досить неоднозначним закріпленням порядку застосування окремого та позовного провадження до справ про встановлення факту проживання чоловіка та жінки однією сім'єю без шлюбу, єдина судовою практикою в частині розмежування розгляду справ в порядку окремого та позовного проваджень досі відсутня. Такий стан речей зумовлює випадки скасування відповідних рішень судів нижчої інстанції у разі допущення судами нижчої інстанції помилки у застосуванні виду провадження. Втім, виходячи із практики судів, можна виділити два типові алгоритми: у разі, якщо особі, що звертаєть-

ся до суду, необхідно отримати документ про перебування у фактичному шлюбі, щоб надалі реалізувати певне право, і при цьому жодна інша правомочна особа не заперечує, звертаючись до суду, таке право, то відповідну заяву суд розглядатиме в порядку окремого провадження. Якщо ж встановлення факту проживання чоловіка та жінки однією сім'єю без шлюбу стосується матеріальних прав сторін чи третіх осіб, то такий спір суд приймає до розгляду в рамках позовного провадження разом із позовом і вже в рамках розгляду такого спору встановлює своїм рішенням факт проживання чоловіка та жінки однією сім'єю без шлюбу.

Список використаних джерел:

1. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>.
2. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/rada/show/1618-15>.
3. Ненашев М.М. Спор о праве и его место в гражданском процессе: дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.15. Саратов, 2011. 197 с.
4. Пилипенко Ю.О. Процесуальні особливості розгляду судами справ про встановлення фактичних шлюбних відносин. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2015. № 13. Т. 2. С. 43-45. URL: http://www.vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc13/part_2/14.pdf.
5. Судова практика розгляду справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення. *Вісник Верховного Суду України*. 2012. № 8. С. 17–33.
6. Нижний А.В. Спір про право у цивільному процесуальному законодавстві та судовій практиці. *Вісник Верховного Суду України*. 2015. № 3 (175). С. 26-34. URL: [file:///C:/Users/User/Downloads/vvsu_2015_3_6%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/User/Downloads/vvsu_2015_3_6%20(1).pdf).
7. Рішення Київського районного суду м. Харкова від 13 листопада 2017 року у справі № 640/13713/17 / Єдиний державний реєстр судових рішень України. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/70309990>.
8. Ухвала Жовтневого районного суду м. Дніпропетровська від 28 лютого 2018 року у справі № 201/537/17ц / Єдиний державний реєстр судових рішень України. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/65055397>.
9. Рішення Першотравневого районного суду Донецької області від 09 листопада 2017 року у справі № 241/318/13-ц / Єдиний державний реєстр судових рішень України. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/70298194>.
10. Ухвала Апеляційного суду Сумської області від 19 січня 2011 року у справі № 22-ц-106/11 / Єдиний державний реєстр судових рішень України. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/14790844>.

В статье проведено исследование особенностей, которые учитываются судом при решении вопроса о рассмотрении дел об установлении факта проживания одной семьей мужчины и женщины без брака в порядке особого или искового производства. Автором обозначена проблема определения содержания понятия «спор о праве» в контексте рассмотрения данной категории дел, а также приведены соответствующие примеры из судебной практики.

Ключевые слова: проживание одной семьей мужчины и женщины без брака, исковое производство, особое производство, спор о праве, суд, судебная практика.

The article deals with the study of the peculiarities taken into account by the court when solving the issue of examining cases concerning the fact of cohabitation of men and women as one family without marriage according to special or action proceedings. The author outlines the problem of determining the content of the concept of "issue of law" in the context of consideration of this category of cases and summarizes relevant legal precedents.

Key words: actual marital relations, special proceedings, action proceedings, issue of law, court, legal precedents.

